

Конституційний процес: нова політична модель для України

Максим РОЗУМНИЙ,
доктор політичних наук

Уже протягом двох років в Україні працює Конституційна асамблея. Через певні політичні обставини цей орган, створений відповідно до Указу Президента, функціонує як постійно діючий експертний форум, в якому опрацьовують найбільш значущі ідеї політико-правового реформування та, фактично, проєктують нову політичну модель для нашої держави. Ці ідеї спершу обговорювалися у профільних комісіях асамблеї, потім були апробовані в рамках спеціальної робочої групи, створеної для доопрацювання проєкту Концепції змін до Конституції, і, зрештою, викладені в цьому документі, винесеному на пленарне засідання Конституційної асамблеї 6 грудня 2013 року.

Зміст проєкту Концепції змін до Конституції становить значний науковий і практичний інтерес, оскільки в ньому вміщені у своєму концентрованому вигляді основні інноваційні пропозиції, які визначатимуть порядок денний реформування вітчизняної політичної системи на найближчу перспективу.

Правильно зрозуміти природу цих інновацій та спрогнозувати результативність нинішнього етапу конституційного процесу в Україні допоможе оцінка тих об'єктивних і суб'єктивних передумов, які визначають саму необхідність конституційних змін.

Базовим чинником, що стимулює пошуки нових конституційних формул в Україні, є незавершеність проєкту державного будівництва та процесу національного самовизначення, що лежить в його основі. Перетворення населення Української РСР на українську політичну націю, а української держави – на інструмент реалізації інтересів і цінностей громадян є значно масштабнішим і тривалішим процесом, ніж інституційне оформлення атрибутів державності, демократії і конституційного ладу. Тому між офіційно затвердженими нормами і суспільною практикою залишається значна дистанція. Цей простір невизначеності заповнюється, з одного боку, маніпулятивними політичними технологіями, юридичною казуїстикою, популізмом і банальною корупцією, а з другого – пошуками значущих національних змістів, узгоджених норм і правил гри, які склали б основу реальної, а не буафорної державності.

Стрімкий розвиток подій на пострадянському просторі призвів до того, що Конституція 1996 року не ви-

зріла інтелектуально, морально й політично з логіки українського національного самовизначення, а стала реакцією на факт державності людей, які цю державність собою на той момент уособлювали.

Ідеологічні (ціннісні) засади в пострадянському суспільстві, що вже в умовах національної державності проходить етапи націотстановлення, не пройшли необхідного шляху еволюції. Тому статті Конституції не апелюють до спільного досвіду і спільних цілей громадян, а є «домашнім завданням» для інфантильної еліти і не менш інфантильного соціуму, які більше схильні «списати», ніж засвоїти урок.

Чинний конституційний текст не можна розглядати як фіксацію суспільного договору про правила і принципи співжиття, а, скоріше, як реферат з теорії інституціоналізму, в якому прописані окремі положення, що регулюють ключові для суб'єктів ухвалення цього документа відносини – відносини влади.

Саме в частині регламентування відносин суб'єктів політики відбулося наповнення життям конституційних положень, тоді як більшість інших конституційних норм і до-сі сприймається як голі декларації, благі побажання або сакральні тексти, що самим фактом своєї фіксації засвідчують нашу приналежність до цивілізованих народів.

Природно, що саме стосовно «живої», практичної частини Конституції, яка регламентує правила здобуття і реалізації влади, виникали спокоси її перегляду.

Тому конституційний процес можна розглядати в контексті балансування України між «природною державою» і «порядком від-

критого доступу» (Д. Норт, Д. Уолліс, Б. Уейнгагст). Для першої характерне маніпулювання правилами, зокрема – конституційними нормами, для переваги над політичним суперником, а для другого – стабільність і раціональність правил гри в політичній сфері, які є засадничим принципом, що становить для всіх її учасників більшу цінність, ніж можливий вигравш.

Наші зміни виборчої моделі та спроби спочатку ухвалити, а потім змінити Конституцію впродовж усіх років незалежності були стимульовані не в останню чергу саме прагненням політичних гравців забезпечити собі вигідніше позионування. Таким чином у вітчизняній політиці виникло зачароване коло перманентної конституційної кризи: невизначеність правил у внутрішньополітичній боротьбі завжди породжує спокоси змінити правила під себе, що, відповідно, апіорно ставить під сумнів будь-яку норму, що встановлюється як конституційна.

У підсумку це підірвало легітимність як самої Конституції, так і механізмів, що забезпечують її стабільність та імперативність – зокрема, йдеться про діяльність Конституційного Суду.

Ось цими двома суперечливими тенденціями – спробами засвоєння «мертвих» положень Конституції через їхню інструменталізацію та практикою маніпулювання тими положеннями, які є аж надто «живими» (настільки, що не дають стабілізуватися системі державної влади) – визначається, на нашу думку, логіка конституційного процесу в Україні.

Для того, щоб зрозуміти, в якій точці цього процесу ми нині перебуваємо, варто обрати фокус бачення

Так, підтверджую!

1 грудня 22 роки тому українці у найдемократичніший спосіб – шляхом референдуму – підтвердили свої наміри бути незалежними.

Як відомо, 24 серпня 1990 року Верховна Рада ухвалила «Акт проголошення незалежності України». Цього факту, здавалося б, досить для того, щоб на карті світу з'явилася нова держава. Наприклад, прибалтійські республіки проголосили незалежність саме через схожі акти своїх парламентів. Проте в Україні ситуація була значно складнішою.

На той час геополітична ситуація склалася таким чином, що міжнародна спільнота, зокрема США та Європа, не хотіла визнавати Україну, а Москва не полишала спроби створення конфедерації на основі конаючого СРСР аж доти, доки український народ не сказав своє рішуче «Так, підтверджую». Саме цей рядок понад 90 відсотків громадян України різних національностей залишили невикресленим у бюлетені для голосування на всеукраїнському референдумі першого грудня 1991 року. Узаконивши на плебісциті «Акт проголошення незалежності України», народне волевиявлення забезпечило незворотність процесу українського державотворення і створило міцне підґрунтя для офіційного визнання її державної незалежності членами міжнародної спільноти.

Разом із референдумом відбувалися й президентські вибори, на яких переконливу перемогу здобув Леонід Кравчук. Тоді балотувалися також В'ячеслав Чорновіл, Левко Лук'яненко, Володимир Гриньов, Леопольд Табурянський, Ігор Юхновський. Олександр Ткаченко зняв свою кандидатуру і закликав голосувати за Леоніда Кравчука.

Т. Р.

поза спостережуваним явищем. Тоді ми побачимо, як у світовому чи бодай у близькому до нас європейському, а також у ще ближчому до нас пострадянському контексті вирішуються питання конституційного будівництва.

У цьому актуальному для нас досвіді ми побачимо дві виразні тенденції. На пострадянському просторі основна інтрига полягає в тому, чи вдається панівній верхівці утвердити своє домінування через конституційні норми (найчастіше це робиться через маніпуляції з дозволенними термінами перебування на посаді перших осіб чи способом їх обрання).

Разом із тим у Європі маємо інші прецеденти. У тих країнах, що змушені радикально реагувати на цивілізаційні виклики сьогодення, конституційний процес стає частиною трансформації суспільства, його переходу в нову якість самоусвідомлення і самоорганізації. Маємо на увазі найрезонансніші події останнього часу навколо зміни конституційних норм в Угорщині та Ісландії. Незалежно від того, чи йдеться про дрейф у бік націоналістичних (Угорщина) чи соціалістичних (Ісландія) підвалин, ці приклади вказують на важливу обставину: зміни до конституції є наслідком і вираженням змін у панівних настроях і цінностях європейських народів та фіксують узгоджені на загальнонаціональному рівні орієнтири суспільного розвитку.

Якою в контексті цих закономірностей видається ситуація в Україні?

Наше суспільство дуже повільно, але все-таки доволі очевидно тяжіє в бік ліберального типу суспільної організації. Переважно це має вигляд деградації і розпаду неліберальних форм і практик (що в багатьох викликає ностальгію і депресію). Показовим є те, що в нас не відбувається реставрації доліберального «порядку», не зважаючи навіть на політичні перемоги носіїв відповідних гасел і ментальностей. Тому наша нова Конституція не може виникнути і утвердитися легітимно, якщо вона не відображатиме собою це тяжіння до ліберального зразка.

Але вимога змінювати Конституцію, оскільки вона, мовляв, перешкоджає утвердженню ліберальних цінностей та принципів в реальному житті, є сьогодні абсурдною. Тому що нинішній Основний Закон й сьогодні залишається набагато ліберальнішим, ніж реальність і навіть очікування щодо цієї реальності основними соціальними групами. У цьому сенсі Конституція в частині своїх ціннісних декларацій була створена «на виріст», і до її проектних параметрів суспільство ще об'єктивно не доросло.

Тому, насправді, мотивація до зміни Конституції в контексті «пе-

резаснування» на більш ліберальних засадах є гранично малою. Люди, які цього прагнуть, опиняються в зачарованому колі суперечливих імпульсів. Перший – треба щось змінювати, а змінити Основний Закон – найлегше, тому з цього і треба починати. Другий – для того, щоб змінити життя, досить було би просто виконувати норми чинної Конституції.

Ось ця світоглядно-мотиваційна суперечливість і перешкоджає перевести ідею перезаснування республіки в Україні на нових конституційних засадах в бодай якесь осмислене практичне річизце.

Час від часу цей проект отримує непрямий стимул від ініціатив щодо конституційного реформування, котрі спираються на зовсім іншу мотивацію, яка не є такою стратегічно значущою, але разом із тим є більш практичною. Йдеться про проекти конституційних змін, вписані у стратегії боротьби за утримання або здобуття влади.

Ця мотивація була рушієм «конституційного транзиту» як установчого періоду, так і періоду, позначеного спробами ревізії чинної Конституції. Конституційний референдум 2000-го року, реформа 2004-го, спроби змінити Конституцію в 2008–2009 роках, повернення до моделі 1996-го за рішенням Конституційного Суду – в основі усіх цих корекцій тексту Основного Закону лежать ініціативи щодо зміни моделі організації державної влади в частині перерозподілу повноважень між основними владними інститутами.

Отже, нинішній етап конституційного процесу треба розглядати через призму цих двох підходів до цілей реформи – соціально-реформаторського та політико-інструментального.

Специфікою моменту є те, що обидві мотивації нині реально є дуже слабкими. Про незрілість ліберального тренду в умовах України як можливої підстави перезаснування республіки вже йшлося вище. Так само не досить переконливими є конспірологічні версії щодо зацікавленості Президента В. Януковича як ініціатора діяльності Конституційної асамблеї в інституційних змінах у системі влади. Нинішня модель, на нашу думку, досить повною мірою відповідає тим владним практикам, які утвердилися в українському політичному просторі, та не створює істотних інституційних перешкод для реалізації інтересів домінуючих політичних суб'єктів.

Висновок, який логічно випливає з цих двох констатацій, полягає в мінімальній імовірності затвердження важливих конституційних змін у нинішніх умовах.

(Далі буде).

«Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?»

ТАК, ПІДТВЕРДЖУЮ

НІ, НЕ ПІДТВЕРДЖУЮ